

Michael J. Sandel, *Justice. What's the Right Thing to Do?*, Penguin Books, London 2010, ss. 308.

Michael J. Sandel jest w obecnym czasie prawdopodobnie najważniejszą postacią młodego pokolenia – światowe uznanie zdobył jeszcze przed trzydziestką publikacją w 1982 r. sztandarowej dla komunitaryzmu pracy *Liberalism and the Limits of Justice* – działającą na gruncie filozofii polityki. „The Guardian” zasłużył na okrzyknięcie go „jednym z najpopularniejszych nauczycieli na naszym globie” oraz „jednym z najbardziej interesujących na świecie filozofów polityki”. Prowadzony przez Sandela od wielu lat na Uniwersytecie Harvarda wykład poświęcony sprawiedliwości gromadzi największą w historii tego uniwersytetu liczbę studentów – rzecz trudna do wyobrażenia w Polsce, gdzie filozofia polityki raczej znika z planów studiów uniwersyteckich. Być może wysoki poziom dobrobytu młodzieży amerykańskiej stwarza jej warunki w pewnym stopniu podobne do tych, jakie mieli wolni obywatele starożytnych Aten – brak doskwierających problemów życiowych kieruje ich w stronę wolnej aktywności deliberowania o sprawach republiki. W każdym razie, nie można dziś mówić o filozofii polityki, nie mówiąc o Michaelu Sandelu.

Autor *Justice. What's the Right Thing to Do?* jest znany przede wszystkim jako czołowy komunitarysta, krytyk teorii sprawiedliwości Johna Rawlsa. Jednak ta popularna w Polsce etykieta zdradza już pewne opóźnienie w śledzeniu tego, co obecnie dzieje

się w głównym ośrodku światowej filozofii polityki, jakim są Stany Zjednoczone. Od lat 80. Sandel zdążył bowiem rozwinąć już swoją koncepcję republikańską, którą określił w swojej książce poświęconej komunitaryzmowi (*Wartość wspólnoty. O filozofii politycznej komunitaryzmu*, Wydawnictwo Adam Marszałek) mianem „mocnego republikanizmu”, którego sednem jest wizja „gęstej” sfery publicznej, w ramach której obywatele prowadzą wspólne racjonalne dociekania dotyczące dobra wspólnego, sprawiedliwości, dzielności obywatelskich czy osobowych. Od lat 80. Sandel zdążył też przedstawić swoją oryginalną bioetykę uczestnicząc w Komisji ds. Bioetyki przy Prezydencie Stanów Zjednoczonych oraz publikując szereg artykułów, zwłaszcza zaś książkę z 2007 r. *The Case Against Perfection*.

Filozofię polityczną czy też – jak mówi sam Sandel – filozofię publiczną autora *Democracy's Discontent* ożywia bliski mi duch klasycznego racjonalizmu w wydaniu Sokratejskim i Arystotelesowskim. Człowiek jest *zoon politikon* i to, czego potrzebuje dla realizacji swych możliwości i doskonałości ludzkich, to bogata sfera publicznej debaty – taka, jaką znajdujemy w Atenach Peryklesa, na kartach dialogów sokratycznych czy obecnie choćby na zajęciach z filozofii polityki na Uniwersytecie Harvarda. Praca *Justice. What's the Right Thing to Do?* jest żywą realizacją tego ducha.

Zarówno książka, jak i cały sposób myślenia Sandela opiera się na charakterystycznym dla Sokratesa dialektycznym rozważaniu problemów moralnych, w tym

wypadku skupionych wokół sprawiedliwości, w drodze wychodzenia od wyznaczonych przez nas opinii, poprzez krytyczne ich rozważanie za pomocą konfrontacji z problematycznymi przypadkami, do rewizji owych wyjściowych opinii. Jak wiadomo, cechą rozumowania Sokratesa jest to, że jest ono aporetyczne, to znaczy zatacza koła. Podobnie w tym wypadku – zrewidowane opinie nie kończą dyskusji, myślenie i dociekanie trwa nadal, ostateczność wyników nigdy nie jest zagwarantowana raz na zawsze.

Wyobraź sobie, że kierujesz rozpędzonym tramwajem. Przed tobą, na torach stoi pięciu robotników wykonujących naprawy. Hamulce się zepsuły. Jeśli uderzysz w pracującą ekipę, na pewno wszyscy zginą. Nagle zauważasz, że między nimi a tobą są boczne tory, na które możesz zjechać – jednak na ich końcu pracuje jeden robotnik, który zginie, jeśli skręcisz. *What is the right thing to do? Co powinieneś zrobić? Co byś zrobił i dlaczego? Czy poświęciłbyś jedno życie, aby ratować pięć? Prawdopodobnie tak – właśnie dlatego, że lepiej ocalić pięciu ludzi niż jednego człowieka. Jeśli tak, to wyobraź sobie teraz, że nie jedziesz tym tramwajem, ale stoisz na moście jako widz i że nie ma już bocznych torów. Zepsuty tramwaj na pewno zabije pięciu robotników. Zauważasz jednak, że obok ciebie stoi bardzo duży mężczyzna, który wychyla się przez poręcz mostu. Jeśli go popchniesz, wpadnie prosto pod koła tramwaju. Zginie, ale ty ocalisz pięciu robotników. Czy zrzuciłbyś tego niewinnego człowieka z mostu pod*

tramwaj? Prawdopodobnie nie. Jaka jest jednak dystynkcja między tymi dwoma pozornie różnymi przypadkami? A może Twoje odpowiedzi wcale nie dadzą się uzasadnić i okażą się po dokładniejszym dociekaniu tylko nierozumną konwencją, zaś intuicyjnie wyczuwana dystynkcja nie wytrzyma krytycznego badania?

Ten sposób konstruowania narracji w recenzowanej książce prowadzi nas przez główne koncepcje sprawiedliwości, jakie powstały na niwie filozofii polityki od czasów Sokratesa do Rawlsa i libertarian. W dziesięciu rozdziałach [1. *Sprawiedliwe postępowanie (Doing the Right Thing)*; 2. *Zasada największego szczęścia – utylitaryzm (The Greatest Happiness Principle/Utilitarianism)*; 3. *Czy jesteśmy właścicielami samych siebie? – libertarianizm (Do We Own Ourselves/Libertarianism)*; 4. *Pomoc jako zawód – rynek a moralność (Hired Help/Markets and Morals)*; 5. *Jakie znaczenie ma motywacja? – Immanuel Kant (What Matters Is the Motive/Immanuel Kant)*; 6. *Argumenty za równością – John Rawls (The Case for Equality/John Rawls)*; 7. *Dyskutując akcję afirmatywną (Arguing Affirmative Action)*; 8. *Kto na co zasługuje? – Arystoteles (Who Deserves What?/Aristotle)*; 9. *Co jesteśmy winni sobie nawzajem? – Dylematy lojalności (What Do We Owe One Another?/Dilemmas of Loyalty)*; 10. *Sprawiedliwość i dobro wspólne (Justice and the Common Good)*] Sandel konfrontuje ze sobą różne stanowiska filozoficzno-polityczne. Przeciwstawia utylitaryzmowi liberalizm Rawlsa, zestawia i różnicuje Johna Locke'a i libertarian, odnajdu-

je mocne strony poglądu komunitarystycznego, ale wskazuje też jego nieakceptowalne ograniczenia etc. A wszystko to poprzez odnoszenie się do konkretnych przypadków i palących kwestii moralnych współczesnego świata.

Sandel rozważa takie *case'y*, jak małżeństwa homoseksualne, aborcja, problem badań nad komórkami macierzystymi, misji zbrojnych w Afganistanie i Iraku, moralną dopuszczalność tortur dokonywanych na więźniach w celu pozyskania informacji o planowanych zamachach lub kryjówkach terrorystów, uzasadnienie dla akcji afirmatywnej, morderstwo za zgodą ofiary (jak w przypadku niemieckiego kanibala Armina Meiwesa) – żeby wymienić zaledwie niektóre. W każdym z tych przypadków zaś uzasadnienie i argumentacja wiedzie od szczegółowych racji do odsłonięcia przesłanek filozoficzno-politycznych, aby zmusić nas do krytycznego przemyślenia naszych opinii i zrewidowania ich w świetle rozumu.

W warstwie *stricte* filozoficzno-politycznej główną ideą Sandela jest natomiast argumentacja na rzecz stanowiska Arystotelesowskiego jako tego, które po pierwsze, potrafi rozwiązać wiele dylematów nierozwiązywalnych z punktu widzenia innych koncepcji i paradygmatów; po drugie, najlepiej oddaje nasze intuicje moralne i pozwala nam wytłumaczyć dlaczego czujemy, że pewnych rzeczy nie powinno się robić; po trzecie zaś, najsprawniej wyraża współczesne problemy polityczno-moralne i najlepiej przystosowuje się do dzisiejszego, szyb-

ko zmieniającego się świata polityki, nauki i kultury.

Książka, napisana jasnym – charakterystycznym dla Sandela – językiem, z przejrzystą strukturą, z dużym stopniem systematyczności, bez wątplenia realizuje cel, jaki w swej działalności intelektualnej stawia sobie harwardzki filozof: ożywienie i wzbogacenie debaty publicznej i życia obywatelskiego współczesnych republik. Prezentuje przy tym oryginalne poglądy filozoficzno-polityczne autora *Public Philosophy*, zapewniając pełniejszy wgląd w jedną z najważniejszych obecnie koncepcji w obszarze myśli politycznej, koncepcji, która uważa, że dla ukształtowania tożsamości współczesnej demokracji i polityki powinniśmy odważnie sięgnąć do źródeł greckich i interpretować je na nowo tak, aby dały wyraz naszym problemom.

■ *Łukasz Dominiak*

Johan P. Olsen, *Governing Through Institution Building. Institutional Theory and Recent European Experiments in Democratic Organization*. Oxford University Press, Oxford 2010, ss. 272.

Najnowsza książka Johana P. Olsena (*Governing Through Institution Building. Institutional Theory and Recent European Experiments in Democratic Organization*) w swojej części składa się z opublikowanych już wcześniej tekstów, jednocześnie jednak jest dowodem na to, że książka to coś więcej niż suma składających się na nią części. Tak więc uważny czytelnik, zaznajomio-